

NISHOTIYNING “QUSHLAR MUNOZARASI” ASARIDA AN’ANAVIY NAVATRLILIK

Farg‘ona davlat universiteti

Filologiya fakulteti

Filologiya va tillarni o‘qitish:

o‘zbek tili yo‘nalishi

23.88-guruh talabasi

Ergashaliyeva Gulnoraxon

Annotatsiya: Mazkur maqolada Nishotiy qalamiga mansub “Qushlar munozarasi” asaridagi an’anaviy navatrlilik unsurlari, badiiy-ramziy qatlamlar, munozara janrining o‘ziga xos xususiyatlari hamda o‘rta asr adabiyotidagi qiyosiy an’analar ilmiy tahlil qilingan. Asarda qushlar obrazi orqali berilgan didaktik g‘oyalar va tasavvufiy qarashlarning poetik talqini keng yoritilgan.

Kirish:

Sharq mumtoz adabiyotida munozara janri qadimdan shakllangan bo‘lib, turli jonzotlar, o‘simliklar, buyumlar yoki mavhum tushunchalar o‘rtasidagi bahs ko‘rinishida yaratilgan. Bu janrning asosiy maqsadi — badiiy dialog orqali muayyan axloqiy, falsafiy yoki ijtimoiy g‘oyani yoritishdir. Xususan, qushlar obrazi Sharq tasavvuf adabiyotida ruhiy kamolot, ma’rifat va iroda timsoli sifatida talqin etiladi. Nishotiyning “Qushlar munozarasi” asari ham ana shu mumtoz an’ananing yorqin namunasi bo‘lib, unda navatrlilik (an’anaviylik)ning ko‘plab badiiy va semantik unsurlari mujassam.

Asarning yaratilish sharoiti va manba an’analari

Nishotiy XV–XVI asrlar oralig‘ida yashab ijod qilgan adib bo‘lib, uning asarlarida tasavvuf, axloqiy-ta’limiy qarashlar ustuvor o‘rin tutadi. “Qushlar munozarasi” esa o‘sha davr adabiy an’anasida keng tarqalgan hayvonlar va qushlar tilidan hikmat aytish, ular orqali insoniyatning ma’naviy-axloqiy sifatlarini talqin etish uslubida yaratilgan.

Asar mazmun-mohiyatiga ko‘ra:

Fariduddin Attor “Mantiq ut-tayr” dostonidagi ramziy-majoziy an’analarga, “Munozara” janrining o‘rta asrlar uchun xos bo‘lgan didaktik shakllariga,

Qushlar obrazining tasavvufiy talqinlariga tayangan holda yozilgan.

Bu jihatlar asarda navatrlikning asosiy manbalari sifatida namoyon bo‘ladi.

Asarda munozara janrining an’anaviy xususiyatlari

1. Dialogik kompozitsiya

Qahramonlar — turli qushlar bo‘lib, ular o‘z fazilatlari, ustunliklari, kamchiliklari haqida o‘zaro bahs yuritadi. Bu uslub qadimiy “munozara” janrining eng muhim belgilaridan biridir.

2. Qiyosiy ma’no yaratish

Har bir qushning tavsifi uni boshqa qushdan ustun yoki kam ko‘rsatish orqali beriladi. Masalan, bulbulning nafosati, to‘tinining zakovati, qumri va kabutarlarning sadoqati o‘zaro solishtirma munozara orqali ifodalanadi.

3. Didaktik xulosa

Munozara faqat bahs emas, balki axloqiy xulosa bilan tugaydi. Nishotiy asarida bu — “har bir mavjudotning qimmatini o‘z fazilatida” degan umumiy ta’limotga ulanadi.

4. Ramziy ma’no qatlamlari

Qushlarning har biri insoniyatdagi ma’lum bir sifatni anglatadi:

Bulbul — muhabbat va she’riyat,

Qumri — vafodorlik va sadoqat,

Tovus — go‘zallik va kibr,

Uhu qushi — tafakkur, uzlat.

Bu tasnif Sharq tasavvuf adabiyotidagi umumiy an’anadan kelib chiqadi.

Asarda an’anaviy navatrlik ko‘rinishlari

1. Qush obrazlarining timsol sifatida qo'llanishi

Sharq adabiyotida qushlar ma'naviy kamolot yo'lidagi tire-kamchiliklarni ifodalaydi. Nishotiy ham Attor, Rumi, Navoiy kabi mutasavvif shoirlar an'anasidan kelib chiqib, har bir qushning xarakteri orqali inson fazilatlarini ramziy talqin qiladi.

2. Tasavvufiy g'oyaning markaziy o'rin tutishi

Asarda asosiy g'oya — insonning ruhiy poklanishi va ma'naviy kamolga intilishi. Qushlar bahsi orqali yaratuvchi tomonidan berilgan fazilatlarini qadrlash, manmanlikdan voz kechish, sabr va adolat kabi tushunchalar ta'kidlanadi.

3. Mumtoz adabiyotga xos uslubiy an'analar

Asarda quyidagi mumtoz uslubiy belgilar mavjud:
tazodlar orqali ma'no kuchaytirish,

istiora va tamshihlar,
nasr va nazmning uyg'un qo'llanishi,
hikmatli misralar bilan yakun qilish.

4. Didaktik an'ananing davomiyligi

Nishotiy o'z asarida xalq og'zaki ijodi, pandnoma va tasavvufiy hikmatlar an'anasini davom ettirgan. Qushlar o'rtasidagi bahs aslida insonni o'z nafsini tarbiyalashga undaydi.

5. Munozara janrining klassik shaklini saqlash

Asar strukturasi odatiy munozara janridan iborat bo'lib:

1. Kirish — muammo qo'yiladi,
2. Asosiy qism — bahs, baholash, dalillar,
3. Yakun — ta'limiy xulosa bilan tugaydi.

Bu navatrlilikning eng aniq ko‘rinishidir.

Asarda badiiy tasvir vositalari va ularning an’anaviyligi

Metafora va ramzlar

Qushlarning har biri butun bir ma’naviy-axloqiy tizimni bildiradi. Masalan, tovushining mayinligi bilan mashhur bulbul oshiq ruhining ramzi sifatida tasvirlanadi. Bu tasvir mumtoz she’riyatdagi umumqabul qilingan obrazlar tizimiga to‘liq mos.

Tazodlar

Bulbul – tovuş, kabutar – qarg‘a, bedana – lochin kabi juftliklar orqali fazilat va nuqsonlar qarama-qarshi qo‘yiladi. Bu uslub ham navatrlilikning an’anaviy poetik unsurlaridan.

Hikmatli xulosalar

Asar davomida muallifning tasavvufiy qarashlari hikmatlar orqali bayon qilinadi. Bu o‘rta asr pandnoma asarlarining davomidir.

Nishotiy ijodining o‘ziga xosligi

Garchi asar umumiy an’anaviy poetik tizimga tayanib yaratilgan bo‘lsa-da, Nishotiy ijodining o‘ziga xos tomonlari ham bor:

Qushlar xarakterini juda tabiiy, real va jonli tasvirlaydi.

Ramziy mazmun bilan birga xalqona sodda uslub ham qo‘llanadi.

Munozara jarayonining dramatizatsiya darajasi kuchli.

Bu jihatlar asarni o‘zbek adabiyotidagi eng muhim didaktik-munozaraviy asarlardan biriga aylantiradi.

Xulosa:

“Qushlar munozarasi” — Sharq adabiyotidagi munozara janrining mukammal namunasi bo‘lib, unda qush obrazi orqali insonning ma’naviy fazilatlari tasvirlanadi. Asarda Attor, Rumi, Navoiy kabi mutasavviflar an’anasi davom ettirilgan bo‘lsa-da, Nishotiy bu an’anaga yangi ma’naviy talqinlar jo‘ etgan. Asar didaktik mazmuni, badiiy-

ramziy qatlamlari va kompozitsion qurilishi bilan an'anaviy navatrlilikning yorqin namunasi sifatida qadrlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Attor N. Mantiq ut-tayr. – Toshkent: Fan, 1991.
2. Navoiy A. Lison ut-tayr. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2010.
3. Shamsiyev P. O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi. – Toshkent: O'zbekiston, 1999.
4. Yoqubov A. Tasavvuf va mumtoz adabiyot. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2005.
5. Kattayev Sh. O'zbek adabiyotida munozara janri. – Toshkent: Fan, 1984.
6. Nishotiy merosi bo'yicha ilmiy maqolalar to'plami. – Samarqand davlat universiteti, 2019.